

РАБОТИНСЬКА В. О.,

магістр права

(Ужгородський національний університет)

УДК 347.9(477)

**МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ
ГЛАСНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

У статті на підставі загальнотеоретичних положень і положень теорії цивільного процесу розробляється вчення про механізм реалізації принципу гласності цивільного процесу. Мета цього механізму пов'язується із необхідністю реального втілення ідей гласності в діяльність суду, учасників цивільного процесу та публіки під час розгляду та вирішення цивільної справи. Відштовхуючись від інформаційної теорії, яка пояснює сутність гласності цивільного процесу, виходячи із динаміки інформаційних відносин, адаптованих під потреби цивільного судочинства, виділяється п'ять структурних елементів механізму реалізації гласності цивільного процесу. Вищевказані елементи перетворюють реалізацію гласності цивільного судочинства в активний і цілісний процес, оскільки вони невід'ємні від цього механізму й перебувають у нерозривному взаємозв'язку.

Ключові слова: *цивільне судочинство, гласність, механізм реалізації, структурні елементи.*

В статье на основании общетеоретических положений и положений теории гражданского процесса разрабатывается учение о механизме реализации принципа гласности гражданского процесса. Цель данного механизма связывается с необходимостью реального воплощения идей гласности в деятельность суда, участников гражданского процесса и публики при рассмотрении и разрешения гражданского дела. Отталкиваясь от информационной теории, объясняющей сущность гласности гражданского процесса, исходя из динамики информационных отношений, адаптированных под нужды гражданского судопроизводства, выделяется пять структурных элементов механизма реализации гласности гражданского процесса. Вышеуказанные элементы превращают реализацию гласности гражданского судопроизводства в активный и целостный процесс, поскольку они неотделимы от данного механизма и находятся в неразрывной взаимосвязи.

Ключевые слова: *гражданское судопроизводство, гласность, механизм реализации, структурные элементы.*

In this article the author on the basis of general provisions and the theory of the civil process develops the doctrine of the mechanism for implementing the principle of transparency of civil procedure. The purpose of this mechanism is linked to the necessarily for the implementation of real transparency in the work of the court, participants of civil procedure and the public, during the consideration and resolution of civil cases. Based on information theory, which explains the essence of publicity of civil procedure, based on the dynamics of information relations, adapted to the needs of civil proceedings, the author identifies five structural elements of the mechanism for implementing the publicity of civil procedure. The abovementioned elements transform the implementation of publicity in civil proceedings in active and holistic process because they are inseparable from this mechanism and are in a close relationship.

Key words: *civil litigation, publicity, implementation mechanisms, structural elements.*



Вступ. Вивчення принципу гласності цивільного процесу в юридичній літературі відбувається вже давно, авторами звертається увага на такі важливі для розуміння його правової природи питання, як дефініція принципу, ознаки принципу, зміст принципу, суб'єкти поширення дії принципу, місце та взаємозв'язок принципу в системі принципів цивільного процесу. Проте поза межами уваги науковців залишився ще один, доволі важливий, аспект дослідження принципу гласності цивільного процесу: механізм його реалізації.

Для того щоб принцип гласності цивільного процесу впливав на розгляд і вирішення цивільної справи, необхідно, щоб закладені в ньому ідеї реально втілювалися в правозастосовній діяльності загальних судів під час розгляду й вирішення цивільних справ. «Механізм реалізації принципу гласності цивільного процесу» повинен діяти так, щоби ідеї, які виражаються в його змісті, не спотворювалися, а, навпаки, успішно розвивалися, забезпечуючи адекватне розуміння змісту принципу гласності цивільного процесу на практиці. Наприклад, в одній із цивільних справ ухвалою суду було частково задоволено клопотання про допуск до зали судового засідання представників засобів масової інформації та незалежних журналістів [1]. Це притому, що це питання апіорі не повинно було так вирішуватися, ураховуючи те, що для вказаних осіб допуск у справу надавати було не варто, оскільки реалізація права особи, яка не є учасником процесу, з'явитися на слухання цивільної справи не залежить від дозволу суду на такі дії.

Значна частина вітчизняних науковців, які вивчали юридичну природу окремих принципів цивільного процесу, інколи розглядали питання їх реалізації, але вони абсолютно не розглядали питання механізму їх реалізації. Зокрема, О.В. Немировська, характеризуючи реалізацію принципу змагальності сторін цивільного процесу, окремим розділом у дисертаційному дослідженні, який називається «Механізм реалізації принципу змагальності сторін», досліджує обов'язок подання доказів і санкції за його невиконання, специфіку виконання цього обов'язку залежно від презумпцій, фікцій тощо, але категорію механізму реалізації принципу змагальності і його структурних елементів, їх взаємодію між собою не розкриває [2, с. 9–10]. Подібно діяли інші науковці [3, с. 10–14; 4; 5, с. 73–111; 6, с. 92–195; 7, с. 11–13; 8, с. 106–124]. Отже, можна констатувати, що вітчизняні науковці питанням розробки механізму реалізації окремих принципів цивільного процесу або механізму реалізації принципів цивільного процесу загалом не займалися.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття й сутності механізму реалізації принципу гласності цивільного процесу та його структурних елементів.

Результати дослідження. Розпочинаючи розкриття категорії «механізм реалізації принципу гласності цивільного процесу» не потрібно забувати, що воно є частиною більш абстрактної категорії «механізм реалізації принципів цивільного процесу», структури яких будуть ідентичні один одному, різниця полягатиме лише в змістовому наповненні вказаних структурних елементів і характеристики виділених взаємозв'язків між ними. Співвідношення між указаними категоріями буде як співвідношення між цілим і частиною, відповідно, де частина наділяється властивостями цілого. Ось чому, розкриваючи «механізм реалізації принципів цивільного процесу», нам арто його диференціювати залежно від специфіки дії саме принципу гласності в цивільному процесі.

Категорія «механізм» часто застосовується для характеристики правових явищ, що окремим науковцям навіть дає підстави виділяти так званий «механізмений підхід» у їх дослідженні [9, с. 100]. Зокрема, у цьому контексті науковці аналізують «механізм правового регулювання» [10, с. 74–79], «механізм реалізації права» [11, с. 12], «процесуально-правовий механізм» [9, с. 100], «механізм здійснення суб'єктивних прав» і «механізм захисту суб'єктивних прав» [12], «механізм забезпечення прав людини» [13, с. 39–41] тощо. На цьому фоні надзвичайно мало наукових досліджень, присвячених саме «механізму реалізації принципів права».

Згідно із термінологічною лексикою, термін «механізм» розглядається як внутрішня будова, система чого-небудь, сукупність станів і процесів, із яких складається певне фізичне, хімічне й інше явище [14, с. 677]. Проте не будь-яке правове явище можна вивчати через категорію «механізм». Зокрема, як зазначав В.Н. Протасов, передумовами для дослідження правових явищ через категорію «механізм» є такі критерії: а) такий підхід повинен вико-



ристовуватися для характеристики важливих, великих і разом із тим локальних, чітко окреслених, із вираженою динамікою утворень усередині правової системи, що має стійкі структурні й функціональні зв'язки своїх елементів, які націлені на вирішення певного завдання; б) поняття «механізм» можна використовувати тоді, коли є наявна сукупність жорстких динамічних закономірностей. Як правило, усе це механізми дії права; в) у будь-якому випадку використання поняття «механізм» акцент повинен робитися на структуру та динаміку явища, яке вивчається. Елементи (структура) вивчаються постільки, наскільки це пояснює їхні властивості, які визначають структуру й динаміку механізму [9, с. 98–99].

Якщо говорити про механізм реалізації принципів цивільного процесу, то не можна не помітити, що вони є важливими утвореннями всередині галузі цивільного процесуального права, формують власну систему та перебувають у взаємозв'язку між собою, указують на прями дії всередині цивільного процесуального права й націлені на реалізацію певних завдань. Ось чому механізм їх реалізації повинен бути динамічною категорією, структурні елементи якого мають бути направлені на забезпечення реалізації принципів цивільного процесу. Разом із тим варто зауважити, що «механізм реалізації принципів цивільного процесу», урахувавши те, що мова йде про процесуальні явища, є частиною більш загальної категорії, яким є «процесуальний механізм» або «процесуально-правовий механізм». Він охоплює сукупність процесуальних засобів галузевого характеру, необхідних і достатніх для виявлення реалізації матеріального охоронного правовідношення [9, с. 100]. У цьому контексті вся галузь цивільного процесуального права, у тому числі й таке її системне творення, як принципи цивільного процесу, націлена на забезпечення реалізації охоронних матеріальних відносин.

Говорячи про «механізм реалізації принципів цивільного процесу» в контексті теми нашого дослідження, варто чітко усвідомлювати, що мова повинна йти саме за правозастосовний процес, а не нормотворчий. Справа в тому, що сфера застосування принципів цивільного процесу зазвичай буде позначатися на специфіці механізму їх дії, на його структурі та взаємозв'язках його структурних елементів, оскільки перед ним будуть стояти різноманітні завдання, на вирішення яких він націлений. Тобто вирішуване завдання, впливатиме на специфіку механізму реалізації принципів цивільного процесу.

Т.М. Довбуш із загальнотеоретичних позицій дає таке визначення механізму реалізації принципів правової держави: «Механізм реалізації принципів правової держави являє собою систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється діяльність уповноважених органів, громадських організацій і громадян щодо захисту прав людини й контролю суспільства над державною владою» [15, с. 5]. На нашу думку, запропоноване визначення охоплює своєю дефініцією тільки один, безсумнівно, важливий, елемент механізму реалізації принципів права: правові засоби.

Інші автори розглядають механізм реалізації принципів із соціального та правового поглядів. Зокрема, А.Н. Соколов указує, що із соціального погляду механізм реалізації принципів права являє собою систему впливу суспільства на державу, яка регулює суспільні відносини. Із правового погляду, механізм реалізації являє собою систему юридично сформованих методів, способів і форм правового впливу й контролю суспільства за державною владою [16, с. 217]. Цей підхід більше націлений на характеристику ще одного структурного елемента механізму реалізації принципів права, зокрема суб'єкта, де показується взаємозалежність держави від суспільства.

У межах галузевих юридичних досліджень механізм реалізації принципів переважно вивчався представниками матеріально-правового спрямування. Зокрема, Н.Л. Бондаренко, описуючи механізм реалізації принципів цивільного права, указує на три його структурні компоненти: а) законодавче визнання принципів цивільного права; б) реалізація вимог принципів у процесі нормотворчої діяльності; в) керівництво принципами цивільного права в процесі здійснення правозастосовної діяльності (у тому числі й під час винесення судових рішень) [17, с. 44]. Добре, що цей автор диференціює специфіку дії принципів цивільного права для різних видів сфер їх застосування (нормотворча та правозастосовна), але погано, що він їх об'єднує в єдиний механізм, ігноруючи різноманітні завдання, що стоять перед принципами в указаних сферах застосування.



Аналогічну вищеописаній позицію посідає С.В. Круглик, який під реалізацією принципів цивільного права розуміє здійснення приписів, які містяться в них під час нормотворчої та правозастосовної діяльності, а також у поведінці суб'єктів цивільного права. Реалізацію принципів можна розглядати водночас і як тривалий процес, і як результат правового регулювання [18, с. 197]. Він також виділяє аналогічні структурні елементи механізму реалізації принципів цивільного права, що й Н.Л. Бондаренко.

Представники кримінально-процесуального спрямування також приділяли увагу питанню розробки механізму реалізації окремих принципів кримінального процесу. Зокрема, С.В. Швець, аналізуючи «механізм реалізації принципу мови кримінального судочинства», стверджує, що цей механізм можна подати у вигляді взаємозалежної системи із таких п'яти елементів: а) законодавче визначення й закріплення мови судочинства; б) визнання, додержання й забезпечення права учасника процесу, який не володіє або недостатньо володіє мовою судочинства, на вільний вибір мови спілкування в межах провадження у справі; в) обов'язок посадових осіб, які здійснюють процесуальне провадження, роз'яснити й забезпечувати права учасників процесу, які не володіють або недостатньо володіють мовою судочинства; г) компетентність перекладача як основа повноцінної реалізації мовних прав учасників кримінального процесу, які не володіють або недостатньо володіють мовою судочинства; ґ) набір криміналістичних дій і прийомів, що враховують участь перекладача у кримінальному судочинстві [19, с. 164]. Проте не важко помітити, що автор у цьому разі не стільки веде мову про структурні елементи механізму реалізації принципу мови кримінального процесу, скільки про обсяг змісту цього принципу. Механізм реалізації принципу є динамічною категорією, де недостатньо тільки перерахувати його нормативне вираження.

У доктрині цивільного процесу одним із небагатьох авторів, хто займався питаннями розробки механізму реалізації принципів цивільного процесу, є І.М. Спіцин. Правда він свій матеріал розглядав стосовно «механізму забезпечення транспарентності» в цивільному та арбітражному процесі. Але термін «забезпечення» має досить широке значення, характеризуючи його, можна сказати, що це створення надійних умов для здійснення, гарантування, захисту, охорони будь-кого або чого-небудь від небезпеки [20, с. 81–89]. У зв'язку з цим у правовій літературі використовується різне його термінологічне позначення, таке як «механізм забезпечення», «механізм реалізації», «механізм здійснення», «механізм гарантування» [13, с. 40]. Отже, наукові доробки І.М. Спіцина щодо «механізму забезпечення транспарентності» можна використати в контексті дослідження «механізму реалізації принципу гласності».

І.Н. Спіцин «механізм забезпечення транспарентності в цивільному та арбітражному процесі» розглядає як «систему елементів юридичного та неюридичного характеру, направлених на фактичну реалізацію політико-правової ідеї транспарентності судової влади у сфері цивільної юрисдикції» [21, с. 100].

Елементи юридичного характеру він ділить на процесуально-правові й матеріально-правові забезпечувальні засоби, під якими розуміє таке: а) принципи цивільного та арбітражного процесу (серед яких, до речі, виділяється принцип гласності судочинства – *авт.*) і принципи матеріально-правового характеру (серед яких теж виділяється принцип гласності діяльності судових органів – *авт.*), відповідно; б) процесуально-правові (інститут участі громадян у здійсненні правосуддя, інститут судових повісток) і матеріально-правові (інститут охоронюваної законом таємниці) інститути, відповідно; в) норми цивільного процесуального, арбітражного процесуального права (норми, що закріплюють процесуальні обов'язки суду, норми, що закріплюють процесуальні права осіб, які беруть участь у справі) та норми матеріального права (норми, що закріплюють непроцесуальні права громадян та організацій щодо інформації, норми, які забезпечують реалізацію права на інформацію), відповідно [21, с. 92–96].

Елементи неюридичного характеру І.Н. Спіцин ділить на політичні засоби (формування державної інформаційної політики), організаційні й матеріально-технічні засоби (матеріально-технічне забезпечення суду, запровадження інформаційних технологій у діяльність судів), наукові засоби (теоретичні та доктринальні розробки у сфері проблем тран-



спарентності організації й діяльності судової влади), освітні засоби (розробка відповідних навчальних курсів як самостійних або у складі інших освітніх дисциплін за юридичною спеціалізацією) [21, с. 96–97].

Наукові досягнення І.Н. Спіцина у плані структурних елементів «механізму забезпечення транспарентності» важливі щодо характеристики ним тільки одного структурного елемента – нормативного. Стосовно неюридичних засобів, які виділяє І.Н. Спіцин, то заслуговує на увагу також виділення ним матеріально-технічних засобів, необхідних для втілення в життя ідеї принципу гласності цивільного процесу. Проте повноцінного аналізу всіх структурних елементів «механізму забезпечення» («механізму реалізації») ним не було дано, як нижче нами буде аргументовано.

На нашу думку, вирішуючи питання про механізм реалізації принципу гласності цивільного процесу та його структурних елементів, потрібно пам'ятати, що цей механізм – це такий набір елементів, який показуватиме активний процес, направлений на практичне втілення положень гласності в практичній діяльності суду, учасників процесу та публіки, не просто набір елементів, а набір, який працює виключно у взаємозв'язку. Якщо цей механізм обмежувати виключно системою правових норм, що утворюють певний або певні правові інститути, то ми тільки будемо бачити існування цього механізму на папері, але не в дії. Активне перетворення нормативних положень в життя буде свідчити про роботу механізму реалізації принципу гласності цивільного процесу.

Крім того, виокремлюючи структурні елементи «механізму реалізації принципу гласності цивільного процесу» варто пам'ятати, що мова йде про взаємозалежні й необхідні елементи. Це означає, що, виокремлюючи той або інший структурний елемент «механізму реалізації принципу гласності цивільного процесу», мова повинна йти саме про такий елемент, без якого інші не зможуть запрацювати, а відтак і механізм загалом дасть збій і не зможе реалізовувати поставлену перед ним мету.

Розробляючи елементи механізму реалізації принципу гласності цивільного процесу, не потрібно забувати, що в основі гласності цивільного судочинства лежить інформаційна теорія. Відштовхуючись від неї, вважаємо, варто формувати окремі структурні елементи цього механізму, виходячи із динаміки інформаційних відносин, адаптованих під потреби цивільного судочинства. Ось чому нами пропонується виділяти такі елементи механізму реалізації принципу гласності цивільного процесу: 1) норми права механізму реалізації принципу гласності, які безпосередньо закріплюють цей принцип цивільного процесу, і норми, що закріплюють правові засоби, направлені на реалізацію принципу гласності; 2) об'єкт механізму реалізації принципу гласності, яким є інформація по цивільній справі, заради поширення якої передбачений принцип гласності цивільного процесу; 3) джерело інформації по цивільній справі; 4) суб'єкти механізму реалізації принципу гласності, які поширюють і отримують інформацію по цивільній справі; 5) суб'єктивні права й обов'язки щодо отримання інформації по цивільній справі та гарантії щодо їх реалізації.

Висновки. Отже, на основі аналізу всіх структурних елементів механізму реалізації принципу гласності цивільного процесу можна запропонувати таке визначення: *механізм реалізації принципу гласності цивільного процесу* – це сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, що направлені на реальне втілення ідеї гласності під час розгляду й вирішення цивільних справ. Структурні елементи цього механізму включають у себе такі елементи, без яких добитися практичної реалізації принципу гласності буде неможливим, оскільки кожний структурний елемент нерозривно пов'язаний із іншим. Саме цей нерозривний взаємозв'язок забезпечує цілісність механізму реалізації принципу гласності цивільного процесу.

Список використаних джерел:

1. Ухвала Хмельницького міського районного суду від 20 вересня 2012 року в цивільній справі № 2218/17336/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27801304>.



2. Немировська О.В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.В. Немировська. – К., 1999. – 16 с.
3. Шутенко О.В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.В. Шутенко. – Х., 2003. – 19 с.
4. Ясинок М.М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М.М. Ясинок. – Х., 2004. – 20 с.
5. Андрушко А.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України : [монографія] / А.В. Андрушко. – Х. : Консул, 2006. – 172 с.
6. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : [монографія] / Н.Ю. Сакара. – Х. : Право, 2010. – 256 с.
7. Волосенко С.О. Принципи змагальності та об'єктивної істини в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С.О. Волосенко. – К., 2010. – 19 с.
8. Лунін С.В. Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / С.В. Лунін. – К., 2011. – 220 с.
9. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В.Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 143 с.
10. Кривицький В.Ю. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / В.Ю. Кривицький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 74–79.
11. Пустовіт Ж.М. Основні соціальні права і свободи людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Ж.М. Пустовіт. – К., 2001. – 17 с.
12. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : [колективна монографія] / [кол. авт.: В.Л. Яроцький, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.В. Жилінкова, Р.М. Замуравкіна, О.П. Печений, Л.М. Баранова, К.В. Гусаров] ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», НДІ правознавства ; за наук. ред. В.Л. Яроцького. – Х. : Юрайт, 2013. – 272 с.
13. Радзівєвська В.В. Формування правового визначення механізму забезпечення прав та свобод людини та громадянина / В.В. Радзівєвська // Права людини в умовах сучасного державотворення : зб. матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 грудня 2009 року). – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 341 с. – С. 39–41.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Г. Бусол. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1 440 с.
15. Довбуш Т.Н. Принципы правового государства и механизм их реализации: теоретико-правовой анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / Т.Н. Довбуш. – СПб., 2005. – 19 с.
16. Соколов А.Н. Правовое государство. Идея, теория, практика : [монографія] / А.Н. Соколов. – Курск : Изд-во Курского гос. техн. ун-та, 1994. – 427 с.
17. Бондаренко Н.Л. Механізм реалізації принципів цивільного права / Н.Л. Бондаренко // Юридичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 44–47.
18. Круглик С.В. Механизм реализации принципов гражданского права / С.В. Круглик // Тезисы докладов XV межвузовской научной конференции молодых ученых (19 апр. 2012 г., Минск) / редкол.: В.В. Манкевич (отв. ред.) и др. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2012. – С. 197–199.
19. Швец С.В. Механизм реализации принципа языка уголовного судопроизводства / С.В. Швец // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 8. – С. 162–164.
20. Чуйко З.Д. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України / З.Д. Чуйко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 8. – С. 81–89.
21. Спицин И.Н. Транспарентность в цивилистическом процессе / И.Н. Спицин. – М. : Инфотропик Медиа, 2013. – 348 с.

